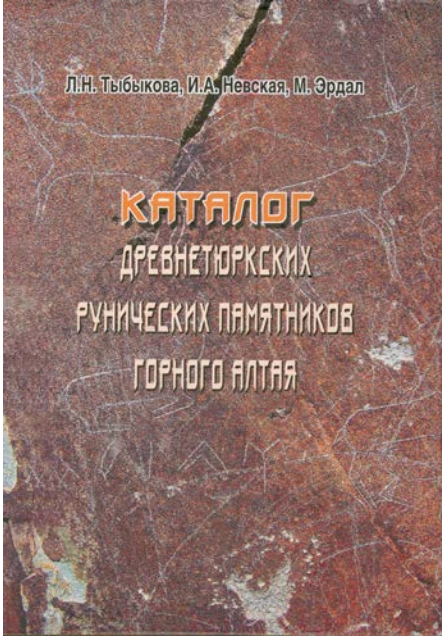

L. N. TIBIKOVA, I. A. NEVSKAYA, M. ERDAL (2012). **Katalog Drevnetyurkskix Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya**, Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet. 146 sayfa. (ISBN 978593809030-9).

Mikail CENGİZ

Orhon Yazıtlarının (Köl Tegin, Bilge Kagan) Nikolay Mihayloviç Yadrintsev tarafından 1889 yılında bulunuşunun üzerinden yaklaşık 120 yıllık bir zaman geçti. Esasen Türk runik yazısının varlığı 13. yüzyılda Târîh-i Cihangüşâ'yı yazan İlhanlı tarihçisi Alâeddin Ata Melik Cüveynî tarafından adı geçen eserinde belirtilmişti (Ercilasun, 2004, s. 150). “Bir Uygur efsanesine göre, onların dünya yüzüne çıktıkları ilk yer Orhon nehrinin kıyısıdır. Bu nehir, Karakorum denilen bir dağdan çıkar ... Bunlardan başka bir nehrin kenarında eskiden Ordu-Balık, bugün ise Mavu-Balık denilen bir şehir vardır. Bu şehrin yakınında bulunan kayalara yazılar yazılmıştı. Ben onları gördüm.” (Öztürk, 1988, s. 116). Ercilasun’a göre Cüveynî’nin gördüğü

yazıt büyük bir ihtimalle Karabalgasun Yazıtlarıdır (2004, s. 150).

Ünlü tarihçi İbn Arabşah da 15. yüzyılın ilk yarısında yazdığı “Acâibü'l-Makdûr fi Nevâib-i Teymur” adlı eserinde Türk runik yazısını gördüğünü ve bu yazıya “dulbercin” adı verildiğini belirtmiştir. Ona göre bu yazı sisteminde 41 harfin oluşu ön ve art sesleri ayırmak amacıyla (Ercilasun, 2004, s. 150).

Türk runik harfli yazıtlarını, ilk Romen şarkiyatçılarından olan Nikolaie Milescu da görmüş ve Rus elçisi olarak Çin’e giderken kaleme aldığı ve Sibirya’yı da ihtiva eden günlüğünde Yenisey nehrinin yukarı kısmındaki yazıtlardan “ne olduğu ve kimler tarafından yazıldığı bilinmeyen bir yazıt” olarak bahsetmiştir (Constantin, 1985, s. 3-4).

Rusya’da uzun seyahatlerde bulunan Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen, 1692’de yayımladığı *Noord en Oost Tartarye* (Kuzey ve Doğu Tataristan) adlı eserinde "Tobol'a dökülen Tura nehri üzerindeki Verhoturye

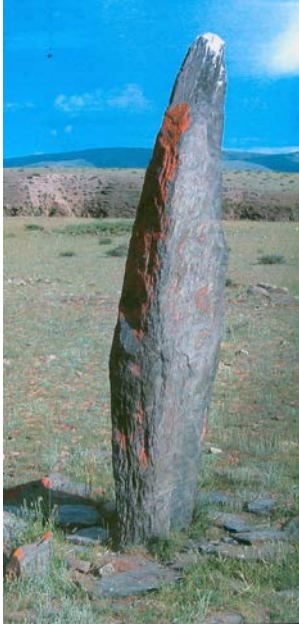
kasabası civarında rastladığı kaya üzerine yazılı meçhul harfler olarak Yenisey yazıtlarından bahsetmektedir (Ercilasun, 2004, s. 150).

Rus coğrafyacı, haritacı ve tarihçi S. U. Remezov'un da 18. yüzyılın başlarında Yenisey yazıtlarını İsveçli bilginlere duyurduğu bilinmektedir (Constantin, 1985, s. 1). Yenisey yazıtları, daha sonra 1721 ve 1722 yıllarında Strahlenberg ve Messerschmidt tarafından Yenisey nehrinin yukarı mecrasında bulunmuştur. Strahlenberg, İsveç'e döndükten sonra 1730 yılında *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* adlı önemli eserini yayımlamıştır. Bu eser, bilim dünyasında büyük ilgi uyandırmış; ancak Güney Sibirya'ya ilk bilimsel araştırma heyetleri 1887-1888 yıllarında gelebilmiştir (Gül, 2012). Bu yazıtlardaki yazının İskandinav runik yazısına benzemesinden dolayı Aspelin başkanlığında gelen ilk heyet, Finlandiya'dan yola çıkmıştır. Bu heyetler Yenisey'de yeni keşiflerin yanı sıra bulunmuş olan mezar taşlarındaki yazıtların kopyasını da yayımlamışlardır: *Inscriptions de l'Énisséi, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archéologie*, Helsingfors, 1889. Yine aynı yılın 18 Temmuz'unda Rus etnograf ve gazeteci Nikolay M. Yadrinsev'in başkanlığındaki Rus Coğrafya Cemiyeti Doğu Sibirya Bölümü ilmî heyeti bugünkü Moğolistan'da Orhon nehrinin suladığı topraklarda Kül Tegin ve Bilge Kagan yazıtlarını bulur (Ayrıntılı bilgi için bk. Ercilasun 2004, s, 153). İşte bu büyük keşiften sonra Türk runik alfabeli yazıtlar üzerinde kapsamlı araştırmalar başlamıştır¹. Ancak özellikle aradan geçen yaklaşık 120 yıllık zaman diliminde yapılan çalışmaların önemli bir kısmını bu iki yazıt ile birlikte Nalayh bölgesinde bulunan Tunyukuk yazıtı oluşturmuştur. Özellikle kapsam bakımından geniş olmaları nedeniyle yapılan çalışmaların bu üç yazıt üzerinde yoğunlaşması anlaşılabilir. Ancak bu diğer az satırlı ya da küçük yazıtların değerini düşürmez. Bu bakımdan Moğolistan'da bulunan bu üç yazıt dışındaki²

¹ Yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bk. Sertkaya, 2001, ss. XI-XX; Gül, 2012; Ercilasun, 2004, ss. 150-166; günümüzde kadar yapılan çalışmaların ayrıntılı kaynakçası için bk. Aydın, 2010a.

² Moğolistan'daki yazıtlarla ilgili hazırlanan son 10 yıldaki kataloglar şunlardır: TİKA, 2001, Orhon Yazıtları ve Tunyukuk yazıtı ile anıt mezarlardaki eserlerin bugünkü durumu ile ilgili Alyılmaz, 2005, yine yazıtların tanınması ve epigrafik belgelenmelerinin bilimsel yöntem ve tekniklerle yapılması amacıyla hazırlanan Alyılmaz, 2007, Fin-Ugor Cemiyeti tarafından 1892'de yayımlanan *Inscriptions de l'Orkhon Recueilliées par l'expédition finnoise 1890* adlı Fin Atlası olarak da bilinen Atlasın font yanlışlıkları ve bazı çeviri hataları bulunmakla birlikte tıpkıbasımını da içermesi bakımından önemli olan Donner, 2005; Köktürk Kağanlığı dönemine ait sikkelerle ilgili olarak hazırlanmış Babayar, 2007; Geniş bir coğrafyaya yayılmış Türklere ait yazıt, kaya resimleri vd. belgeleri profesyonel fotoğraflarının yer aldığı Somuncuoğlu, 2007, Ötüken Uygur dönemi yazıtlarında Tes, Tariat ve Şine Us için ise Mert, 2009.

60 kadar yazıtla birlikte Yenisey Yazıtları olarak bilinen ve bugün toplam sayısı 180 civarındaki yazıt³, Talas vadisinde ve Koçkor bölgesindeki Kırgızistan'daki 50 civarındaki yazıt (Cumagulov, 2011, s. 241) ile Dağlık Altay Cumhuriyetindeki 90 civarındaki yazıt üzerinde yapılacak her çalışma en az üç büyük yazıt hakkında yapılan çalışmalar kadar önemlidir. İşte eldeki tanıtmanın konusunu 2012'de Gorno-Altaysk Devlet Üniversitesi tarafından yayımlanan ve L.N. Tıbıkova, İ.A. Nevskaya ile M. Erdal'ın hazırladığı *Katalog Drevnetyurkskix Runiçeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya* [Dağlık Altay Eski Türk Runik Yazıtları Kataloğu] adlı eser oluşturmaktadır⁴.

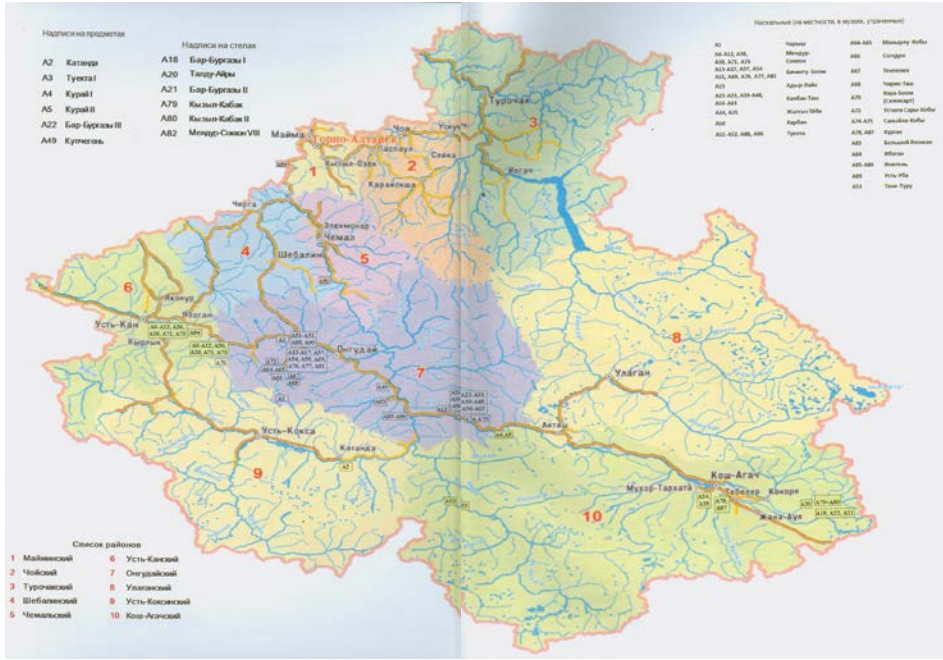
Rusça olarak hazırlanan Katalogda Dağlık Altay Cumhuriyetinde bulunan 90 yazıtın dokümantasyonu ile deşifreleri yapılmıştır. M. Erdal'ın belirttiğine göre Katalogun yayımlanması yeni yeni bulunan yazıtlar nedeniyle biraz gecikmiştir. Buna rağmen bölgede her zaman runik harfli yazıt bulmanın mümkün olduğunu belirten Erdal, Katalogun yayımlanmasının ardından bile yeni bir runik yazıtın bulunduğuna dikkat çekmektedir (Erdal, 2012). Katalog Yazıtlar hakkında genel bilgiler içeren giriş ve 2 ana bölümden oluşmaktadır.

Katalogun iç kapak ve ilk sayfasında Dağlık Altay Cumhuriyetinde bulunan nesnelere ve taşlardaki runik yazıtlarla kaya resimlerinin bulunduğu yerler ile müzeleri gösteren bir harita verilmiştir (bk. **Harita 1.**).

Fotoğraf 1.

³ Yenisey Yazıtları ile yapılan çalışmalar için bk. Aydın, 2010b. Ayrıca Aydın'a göre Yenisey Yazıtları üzerine hazırlanan çalışmalar ile kataloglar (Radloff, 1895; Malov, 1952, Vasilyev, 1983a, Kormuşin, 2008) son derece önemli olmalarının yanı sıra yazıtların tamamını içermemeleri bakımından eksiktir. (2011, ss. 89-95). Aydın'a göre Yenisey Yazıtlarının sayısının her geçen gün artmasına rağmen bütünüyle yayımı ne yazık ki yapılamamıştır (Aydın 2010b, s. 26).

⁴ Dağlık Altay'daki yazıtlar üzerine birçok çalışması bulunan İ. L. Kızlasov'un son derli toplu çalışması 2002 yılında yapılmıştı. Bu çalışmada Dağlık Altay'da bulunan 35 yazıt ve bazı kaya resimlerinin çizimleri ile yazıtların transliterasyon, transkripsiyon ve çevirileri yer almaktadır (Kızlasov, 2002).

Harita 1.

Katalogun giriş bölümünde Türk runik yazılı Köl Tegin, Bilge Kagan ve Tunyukuk yazıtları hakkında kısaca bilgi verilmiş ve önemlerine değinilmiştir. Türk runik yazısının kaya ve dikili taşlardaki anıt değerlerinin yalnızca Altay halkı için değil tüm Türk dili konuşan halklar için önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca VIII-XI. yy.lar arasından kalan Türk runik yazılı eserlerin tarihsel dilbilim araştırmalarının yanı sıra Türk halkların tarihî ilişkilerini anlamadaki önemine işaret edilmiştir. Ayrıca runik yazının kullanım alanlarına ilişkin kısaca bilgi verilmiştir. Ardından Altay runik yazıtlarının ilk bulunuşuna ve çeşitli araştırmacılara ilişkin bazı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler 1. ana bölümde ayrıntılı olarak işlenmiştir. Yine giriş bölümünde Altay Cumhuriyeti Hükümetinin 2003-2006 yıllarında desteklediği Türk runik yazılı eserlerin dokümantasyon çalışmalarına değinilmiş ve 2007-2009 yılları arasında Gorno-Altaysk Devlet Üniversitesi ile Frankfurt Üniversitesi işbirliği ile yürütülen ve Rusya Federasyonunda bu alanda bir ilk olduğu belirtilen elektronik korpus çalışmasından bahsedilmiştir. Klasik varyantlarda hiç karşılaşılmayan runik işaretlerin Altay bölgesinde karşılaşıldığına değinilmiştir. Bu işaretlerle ilgili ayrıntılı bilgi 1. ana bölümün 3. alt bölümünde ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ayrıca buldukları yerler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Katalogun hazırlanması aşamasında yürütülen proje kapsamında çeşitli ülkelerden katılan bilim insanları ile “Eski Türk Runik Metinlerini Yorumlama

Sorunları ve Altay Korpusu” konulu uluslararası bir sempozyum düzenlenmiş ve sorunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Yine giriş bölümünde verilen bilgilere göre Katalog 2003-2010 yılları arasındaki İ. Nevskaya ve L. Tıbıkova’nın araştırma gezilerinden elde edilen sonuçlarla hazırlanmıştır. Bu araştırma gezileri 2006, 2007 ve 2009 yıllarında M. Erdal’ın da katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Runik metinleri çözümleme çalışmaları ile filolojik yaklaşımların üç yazarın kolektif çalışmasının ürünü olduğu belirtilmiş, ancak bununla birlikte özellikle yazıtların okunuşlarında M. Erdal’ın yorumlarına geniş ölçüde yer verildiği ifade edilmiştir. Daha sonra ana bölümlerin ve içerdiği alt bölümlerin hangi yazar tarafından hazırlandığı belirtilmiştir.

“Altay Eski Türk Anıtları ve Dokümantasyonları” başlığını taşıyan I. ana bölüm beş alt başlıkta incelenmiştir. İlk olarak “Dağlık Altay’daki Runik Eserlerin Araştırmaları Tarihi” başlığı altında Altay runik yazıtlarının ilk bulunuşu ve bulan bilim insanları anlatılmıştır. Buna göre ilk olarak bulunan yazıt Dağlık Altay bölgesinde Obi Irmağının Çarış kolu kıyısında bir kayalıktadır. Bu yazıt 1818 yılında G. İ. Spasskiy tarafından bulunmuş ve yine aynı yıl *Zapiski o Sibirskix Drevnosyax* adlı atlasında yer almıştır. Bu ilk buluşun ardından Dağlık Altay’da bulunan yazıtlar ve kâşifleri hakkındaki bilgiler sırasıyla aktarılmış ve bazı araştırmacıların fotoğraflarına yer verilmiştir. Spasskiy’den sonra 19. yüzyılın ikinci yarısında Altay’da runik yazılı anıt bulan diğer iki isim Radloff ve Melioranskiy’dir. Daha sonra diğer alt bölümlerde sırasıyla 1930’lu yıllardaki ve hemen ardından 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu bölümlerde Tenişev, Baskakov, Kudarev, Minorskiy, Nadelyayev, Vasilyev, A.T. Tıbıkova, İ.L. Kızlasov vd. türkologların Altay runikleri üzerine yaptıkları çalışmalar ele alınmıştır. İlk alt başlığın son bölümünde Altay runikleri üzerine son dönem çalışmaları verilmiş, 1818’den günümüze kadar yapılan çalışmalarla Dağlık Altay’da 90 yazıtın tespit edildiği belirtilmiştir. Yazarlar ağır hava koşullarına rağmen günümüze kadar ulaşmış bu yazıtların taşınabilir nitelikte olanlarının A.B. Anohin Altay Devlet Milli Müzesine taşınmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Yazıtlar üzerinde yapılacak çalışmalarda arkeoloji, türkoloji ve dilbilim gibi alanlarda disiplinlerarası yöntemlere başvurulmasının önemini vurgulamışlardır. Ayrıca Altay’da bulunan runik yazıtların toplandıkları alanları 4 gruba ayıran yazarlar daha farklı bölgelerde de yeni ve bilinmeyen yazıtların olabileceğine işaret etmişlerdir.

I. ana bölümün 2. alt başlığında Altay Runik Yazıt Korpusunun genel karakteristik özellikleri incelenmiştir. Bu alt başlıkta Moğolistan yazıtları ile Tuva ve Hakasya’daki Yenisey yazıtlarının gölgesinde kalan Altay runik yazıtlarının ortalama olarak 2-3 cm olarak kayalara işlendiği ve içerik bakımından kısa olan bu yazıtların önemli bir özelliğinin yönetici sınıftan

insanlar tarafından yazılmayıp halk tabakasından sıradan insanlar tarafından yazılmış olmasıdır. Bu bir bakıma yazıtların günlük yaşantıda da yaygın olarak kullanılmış olabileceğine işaret teşkil etmektedir. Bu bölümde ayrıca Dağlık Altay'da yazıtların üç tipi bulunduğuna değinilmiş ve bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Karakol ırmağı vadisinde bulunan kaya yazıtlarına ilişkin veriler bir alt bölümde verilmiştir. Buna göre bu vadideki yazıtlar kısadır ve bir kısmı tahrip olmuştur. Bu bölgedeki yazıtların Maniheist tapınak yazıtlarından sayılması görüşü tartışılmıştır. Ayrıca bölgedeki kısa metinlerden yazıtları kayalara işleyen Türklerin hayatlarında av ve savaşın önemli bir yer tuttuğu yönündeki bilgileri içermesine dikkat çekilmiştir. 2. alt başlığın 2. bölümünde Rusya ve Güney Sibirya'daki yazıtlardan Kalbak-Taş hakkında bilgi verilmiştir. Kalbak-Taş arkeologlara göre eski halkların her taraftan gelerek katılmasıyla gerçekleştirilen törenlerde bir sunak olarak kullanılmıştır. Bundan bir sonraki bölümde Tuekta köyü yakınlarındaki yazıt hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölgedeki 1935 yılında bulunan ilk yazıtla birlikte 1989 yılında 2, 2006 yılında da 3 satırlı farklı bir yazıt ve 2008 yılında bulunan yeni bir yazıtla toplam 5 yazıt bulunmuştur. Son yıllarda bulunan bu 6 yazıt bölgede yeni yazıtların da bulunabileceği hissini uyandırmaktadır. Bu başlıktaki diğer bölümde nesnelere üzerindeki yazıtlar hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Dağlık Altay'da 3 farklı gümüş yiyecek kabındaki runik yazıtlar bilinmektedir. Bunun dışındaki gümüş fincan ve farklı diğer nesnelere bulunan runik işaretler bu bölümde işlenmiştir. 5. alt bölümde Altay Kitabelerinin genel karakteristik özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde yazıtlar Yenisey yazıtları ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. 6. alt bölümde "Resim ve Metin - Birliktelik Problemleri" başlığı altında Dağlık Altay'da bulunan resim ve metinlerin tarihsel-sanatsal yönleri kültürel unsurlar temelinde E. P. Matoçkin'in görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aynı konuda yazılmış metinle ilişkili olarak ya da metnin devamı olarak çizilmiş resimlerin varlığının tespitinin önemi vurgulanmıştır.

I. ana bölümün 3. alt başlığında "Runik Metinlerin Altay Varyantı" konusunda tespitler yapılmıştır. Bu başlıkta Moğolistan'da, Yenisey'de, Talas'ta, Doğu Türkistan'da ve Doğu Avrupa'da tespit edilen runik yazıt ve metinlerin buldukları her bölgede uniform olmayıp aynı bölgede farklı grafik biçimlerinin kullanılabilmesine işaret edilmiştir. Örneğin Orhon varyantında toplam 38 runik işaret yer almaktayken runik metinlerin dağıldığı geniş coğrafyada 50'nin üzerinde runik işaret kullanılmıştır. Bu bölümün sonunda Altay runik işaretlerinin farklı biçimleri tablo şeklinde verilmiştir.

4. alt başlıkta Altay yazıtlarının deşifre ve okuma yöntemleri ele alınmıştır. Katalogda yer alan yazıtların okunması mümkün durumda olanlarının runik biçimleri, latin harfli transliterasyonları ve Rusça çevirileri ve varsa daha önceki okuma denemeleri verilmiştir. Çeşitli etaplardan oluşan yazıtların okunmasında

ve dokümantasyonunda uygulanan yöntemler açıklanmıştır. Bu bölümde runik işaretlerin transliterasyon tablosu verilmiştir. Ayrıca yazıtların elektronik ortama aktarılmasında uygulanan yöntemler tartışılmıştır.

Buna göre <http://www.altay.uni-frankfurt.de/> genel ağ sayfasında Dağlık Altay'daki runik metinler erişime açılmıştır. Altay'daki runik metinlerin bilgi teknolojileri kullanılarak genel ağ sayfasında erişime açılması diğer bölgelerdeki yazıt çalışmaları için de son derece yararlı bir örnek teşkil etmektedir. Katalog yazarlarından I. Nevskaya'nın verdiği bilgiler doğrultusunda genel ağ sayfası son olarak 2009 yılında güncellenmiştir. Son bilgileri içeren yeni bir güncelleme ilerleyen tarihlerde gerçekleştirilecektir. Sayfada Altay'daki runik metinlerin katalogla paralel bilgileri yer almaktadır.

“Dağlık Altay Runik Yazıtlarının Konkordansı ve Özet Tablo” başlığını taşıyan 5. alt başlıkta Altay runik yazıtlarının tamamının özet bir tablosu verilmiştir. Son derece önemli olan bu tablo Altay'daki yazıtların bulunış tarihlerine göre sıralanmıştır. Toplamda 90 yazıtın verildiği bu tablodaki bilgiler, yazıtlar hakkındaki bilgilerin derli toplu olarak görülebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca yazıtların GPS bilgileri de verilmiştir. Bilindiği gibi yazıt dokümantasyonunda bir araştırmacının bulduğu bir yazıtın farklı nedenlerle yerinin yeniden tespiti mümkün olmayabilmektedir. Özellikle Yenisey yazıtlarının bir bölümünün nerede buldukları hakkında araştırmacıların farklı görüşlerde olduğu bilinmektedir (Aydın, 2011, ss. 91-92). Bu bakımdan Altay'daki yazıtlarla ilgili olarak verilen GPS bilgileri yazıtın yeri konusunda daha sonraki araştırmacılara yol göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir. Tabloda sırasıyla yazıt numarası, adlandırılışı, *Drevnetyurkskiy Slovar*'daki numarası ya da adlandırılışı, Vasilyev, 1983b'deki numarası, bulunduğu yer ve kâşifi, yazıtın GPS bilgileri, nerede korunduğu ve yazıt tipi, bulunduğu alan “rayon”, bulunış tarihi ve son olarak okuma teşebbüslerini gerçekleştiren araştırmacıların isimleri verilmiştir.

Kataloğun 49 ve 146. sayfaları arasında yer alan II. ana bölümünden itibaren yazıtların buldukları alanlara göre öncelikle haritaları, ardından her yazıtla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Örnek olarak A-19 numaralı Adır-Kaya yazıtı hakkındaki bilgilerden sonra V.M. Nadelyaev, İ.L. Kızlasov ve katalog yazarlarının okuma denemeleri verilmiştir. Son olarak Adır-Kaya yazıtını ilgili yazarların okuma yorumlarını içeren bir bölüm yer almaktadır. Ayrıca yazıtın bulunduğu bölge ve runik yazıtın fotoğrafı ile çizimi bulunmaktadır.

Son olarak hazırladıkları katalog için yazarlarına teşekkür ediyor, bu tip kılavuz kitapların artmasını temenni ediyoruz.

Ek. E. P. Matoçkin tarafından 1992’de bulunan Teke-Turu (A-53) yazıtı.

Fotoğraf 2. Teke-Turu (A-53) yazıtı (s. 126).

Fotoğraf 3. Teke-Turu (A-53) yazıtındaki runik işaretler (s. 125).

Teke-Turu (A-53) yazıtının katalog yazarları tarafından verilen transliterasyon, transkripsiyon ve çevirisi (s. 127):

Transliterasyon:

- 1) b² Ü r² t² I
- 2) ? s²/l¹ y² n²? b² t² d² m A :

Transkripsiyon:

- 1) (ä)v örti // (ä)v ört(t)i
- 2) (a)l(a)y(i)n b(i)t(i)d(i)m - a

Çeviri:

- 1) дом поднялся/вознесся, т.е. был построен // дом он построил
- 2) „Возьму-ка я!“ написал я.

Fotoğraf 4. Katalog yazarlarının saha çalışmalarından bazı fotoğraflar.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2007). *(Kök) Türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara: KaraM.
- Aydın, E. (2010a). *Türk Runik Bibliyografyası (Genişletilmiş 2. baskı)*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:
- Aydın, E. (2010b). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Bir Bakış. *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*. (C. Alyılmaz, Ö. Ay, M. Yılmaz, Ed.). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları. 25-34.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Genel Sorunlar Üzerine Notlar. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara. 89-95.
- Babayar, G. (2007). *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*. Ankara: TİKA.
- Constantin, Gh. I. (1985). Yenisey Eski Kırgız Yazıtlarının İlk Zikri: Çin’e Giden Romen Seyyahı Nicolaie Milesco (Spathary)’nin Günlüğü-1675. *TDAY-B 1985*, 1-7. Ankara.
- Cumagulov, Ç. (2011). Kırgızistan’daki Eski Türk Yazıtlarının Bulunması ve İncelenmesi Tarihinden. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. (Ü. Çelik Şavk, Ed.). Ankara. 239-242.
- Donner, O. (2005). *Fin Atlası Orhun Yazıtlarının İlk Çözümü* (M. Sirman, Y.Ş. Dalbaşar, Çev.). İstanbul: TÖRE.
- Ercilasun, A.B: (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, M. (2012). Güney Sibirya’da Bulunan Eski Türk Yazıtları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Seminerler Programı*. <http://youtu.be/gp9eWggXj7g> (15.04.2012 tarihinde erişildi).
- Gül, B. (2012). Orhon Yazıtlarının Bulunuşu ve Yapılan Çalışmalar. http://www.orhondan21yuzyila.hacettepe.edu.tr/orhon_yazitlari.php, 14.04.2012 tarihinde erişildi.
- Kormuşin, İ.V. (2008). *Tyurskiye Yeniseyskiye Epitafii, Grammatika, Tektologiya*. Moskova: Nauka.
- Kızlasov, İ.L. (2002). *Pamyatniki Runiçeskoy Pis’mennosti Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: RAN.
- Malov, S.E. (1952). *Yeniseyskaya Pis’mennost’ Tyurkov, Teksti i Perevodı*. Moskva-Leningrad.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariyat Şine Us*. Ankara.
- Öztürk, M. (Çev.) (1988). *Alaaddin Ata Melik Cüveyni Tarih-i Cihangüşa*, KB Yayınları, Ankara.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St-Petersburg.

- Sertkaya, O.F. (2001). Göktürk Anıtları ve Yazıtları Üzerindeki Çalışmalar. *Moğolistan'daki Türk Anıtları Albümü*. Ankara: TİKA.
- Somuncuoğlu, S. (2007). *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*. İstanbul: A-Z Yapı.
- TİKA, (2001). *Moğolistan'daki Türk Anıtları Albümü*. Ankara.
- Vasilyev, D.D. (1983a). *Korpus Tyurskix Runičeskix Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Vasilyev, D.D. (1983b). *Grafičeskiy Fond Pamyatnikov Tyurskoy Runičeskoy Pis'mennosti Aziatskogo Arealı*. Moskova.